

HERMANN VAMBERY IJODIDA BUXORO OBRAZINING BADIY TALQINI

Arabov Oybek Isomiddinovich¹

¹O'zbekiston Respublikasi Davlat jahon tillari o'qituvchisi
arabov.oybek@bk.ru

Annotatsiya. Maqolada venger sharqshunosi Hermann Vamberyning “Markaziy Osiyoga sayohat” (1864) asarida Buxoro obrazining badiiy talqini o‘rganiladi. Asar kompozitsiyasida Buxoroga ajratilgan o‘rin miqdoriy aniqlanib, shahar obrazini tashkil etuvchi mavzular va badiiy vositalar (epitet, metafora, antiteza, detal, prolepsis) tahlil qilingan. Natijalar Buxoro obrazining “muqaddas shahar” va “nazorat makoni” qutblari orasidagi ziddiyatga qurilganini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Hermann Vambery, Buxoro, shahar obrazi, sayohatnoma, badiiy vosita, epitet, antiteza, imagologiya.

Аннотация. В статье рассматривается художественная интерпретация образа Бухары в книге венгерского востоковеда Германа Вамбери «Путешествие по Средней Азии» (1864). Определено место Бухары в композиции произведения, проанализированы темы и художественные средства (эпитет, метафора, антитеза, деталь, проlepsis), формирующие образ города. Результаты показывают, что образ Бухары построен на противопоставлении полюсов «священного города» и «пространства надзора».

Ключевые слова: Герман Вамбери, Бухара, образ города, травелог, художественное средство, антитеза, имагология.

Abstract. The article explores the literary interpretation of Bukhara in *Travels in Central Asia* (1864) by the Hungarian Orientalist Armin (Hermann) Vambery. The place of Bukhara in the book's composition is measured, and the themes and literary devices (epithet, metaphor, antithesis, detail, prolepsis) that shape the image of the city are analysed. The results show that the image of Bukhara is built on the tension between the “holy city” and the “space of surveillance”.

Keywords: *Armin Vambery, Bukhara, image of the city, travel writing, literary device, antithesis, imagology.*

KIRISH

Buxoro Yevropa sharqshunosligi uchun uzoq vaqt afsonaviy va ayni paytda xavfli shahar bo'lib kelgan. XIX asrning 40-yillarida ingliz zobitlari Ch. Stoddart va A. Konollining Buxoroda qatl etilishi bu shahar haqidagi tasavvurga qo'rquv ohangini qo'shgan edi. Hermann (Armin) Vambery 1863-yilda dervish qiyofasida Buxoroga kelganida mana shu tayyor obraz bilan yuzma-yuz bo'ldi. Muallifning o'zi yozishicha, Buxoro Markaziy Osiyoda u “chindan qo'rqqan yagona shahar” edi (Vambery, 1864, p. 12).

Vamberi keyinchalik “Buxoro yoxud Movarounnahr tarixi” (1873) asarini yaratib, Buxoro tarixini Yevropa ilmiy muomalasiga olib kirdi. Biroq uning ilk va eng mashhur asari – “Markaziy Osiyoga sayohat”dagi Buxoro obrazi badiiy talqin nuqtayi nazaridan kam o'rganilgan. So'nggi tadqiqotlar asosan Samarqand tasviri (Malikov, 2022), Buxoro–Xiva savdo aloqalari (Qosimov, 2023) yoki asarning umumiy orientalistik yo'nalishi (Gholi, 2016; Gholi & Ahmadi Mosaabad, 2024; Paidar & Pourqarib, 2018) bilan cheklangan. Sh. Ganieva muallifning Budapeshtda saqlanayotgan kundalik va maktublarini ilmiy muomalaga kiritib, uning Buxoro va

Xiva haqidagi asarlari keyinchalik Budapesht va Sankt-Peterburgda nashr etilganini qayd etadi (Ganieva, 2025). Sayohatnomani muallifning shaxsiy, subyektiv tajribasi ifodasi sifatida o'qish zarurati esa zamonaviy metodologik ishlarda asoslangan (Davey, 2023).

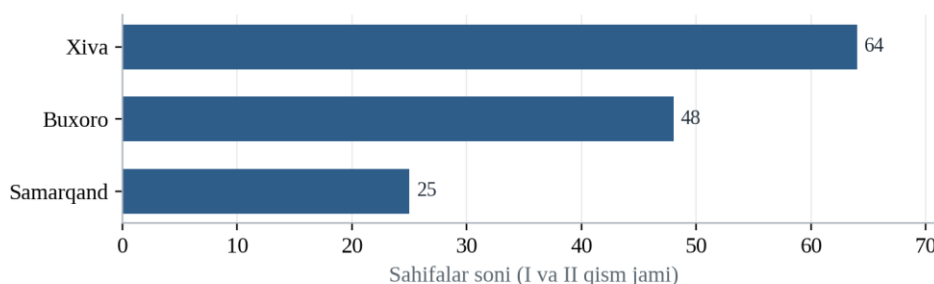
Maqolaning **maqsadi** – asarda Buxoro obrazini qanday badiiy vositalar yordamida yaratilganini aniqlash. **Vazifalar:** 1) Buxoroga asarda ajratilgan o'rinni miqdoriy baholash; 2) obrazning mavzuiy maydonini tuzish; 3) asosiy badiiy vositalarni tasniflash.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot materiali – asarning 1864-yilgi London nashridagi IX bob yakuni (“Buxoroi sharif”dan ilk taassurot), X bob (“Buxoro”, 167–196-betlar) va XVIII bob (“Buxoro shahri”, 362–379-betlar). Qiyos uchun Xiva (VIII, XVII boblar) va Samarqand (XI bob) tasviri olindi. Tadqiqotda kompozitsion-miqdoriy tahlil (bob sahifalarini hisoblash), sinchkov o'qish (Ohrvik, 2024) va imagologik tahlil usullari qo'llanildi. Muallif matni o'zbek tiliga maqola muallifi tomonidan tarjima qilingan.

NATIJALAR

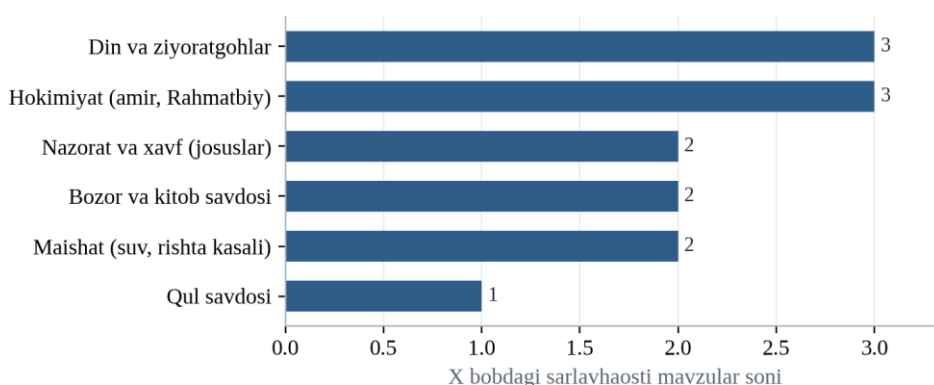
Buxoroning kompozitsiyadagi o'rni. Uch xonlik markazlari ichida asarda Xivaga eng ko'p (64 sahifa), Buxoroga 48, Samarqandga 25 sahifa ajratilgan (1-rasm). Buxoro hajman ikkinchi o'rinda bo'lsa-da, u asarning kompozitsion cho'qqisida turadi: Xiva–Buxoro yo'lidagi “Hayot yemiruvchi” cho'l, tuyalar va bir hojining o'limi tasviridan so'ng karvon Buxoroga yetib keladi (IX bob). Shu tariqa shahar qiyinchiliklar oxiridagi “mukofot” sifatida kutib olinadi.

1-rasm. Asarda uch xonlik markazlariga ajratilgan sahifalar soni

Manba: muallif hisob-kitobi (Vamberry, 1864, mundarija).

Mavzuiy maydon. X bob sarlavhaosti mavzulari tahlili Buxoro obrazining oltita mavzuiy tarmog'ini ko'rsatdi (2-rasm): din va ziyoratgohlar (takya, Bahouddin Naqshband ziyorati), hokimiyat (Rahmatbiy, amirlar, saroy), nazorat va xavf (josuslar, avvalgi sayyohlar taqdiri), bozor va kitob savdosi, maishat (suv ta'minoti, rishta kasalligi) hamda qul savdosi.

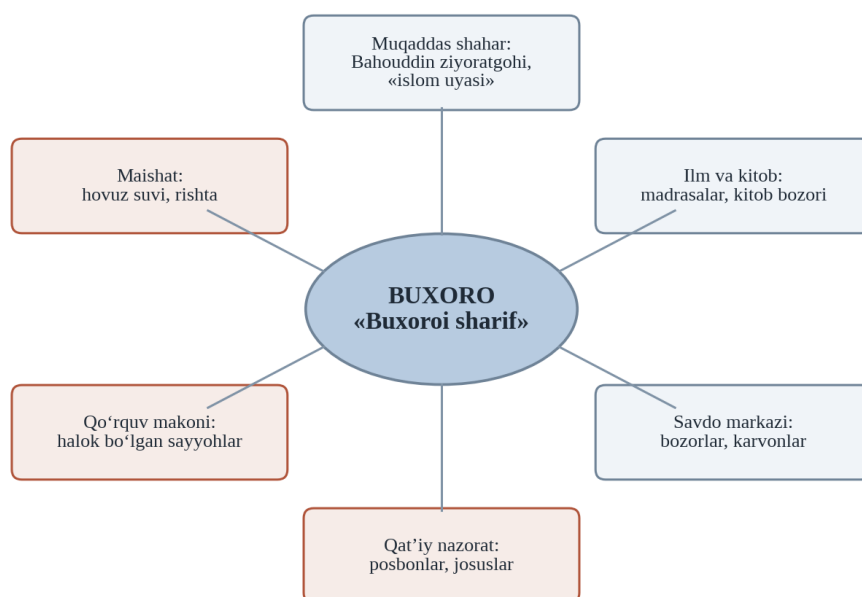

2-rasm. Asarning X bobidagi ("Buxoro") sarlavhaosti mavzular taqsimoti

Manba: muallif tahlili.

Bu mavzular ikki qutb atrofida birlashadi (3-rasm). Birinchi qutb – *muqaddas va ma'rifiy Buxoro*: ziyoratgoh, madrasalar, kitob bozori, savdo

markazi. Ikkinchi qutb – *qo'rquv va nazorat Buxorosi*: josuslar, qattiq politsiya, qullar bozori, xavfli maishat sharoiti.

Ko'k ramka – ijobiy/neytral qutb; qizg'ish ramka – salbiy qutb

3-rasm. Vamberi asarida Buxoro obrazining semantik maydoni

Manba: muallif ishlanmasi.

Badiiy vositalar. Obrazni yaratgan asosiy vositalar 1-jadvalda tasniflandi.

1-jadval

Asarda Buxoro obrazini yaratgan badiiy vositalar

Vosita	Matndagi ifoda (bob)	Badiiy-semantik vazifasi
Epitet	“Buxoroi sharif” – <i>Bokhara the Noble</i> (IX)	Shaharning muqaddaslik aurasini, mahalliy an'anaviy nomini saqlaydi
Metafora	Takya – “islomning bosh uyasi”	Buxoroni diniy hayotning zich

	(X)	markazi sifatida beradi
Antiteza	Madrasalar “ilm emas, aqidaparastlik o‘choqlari” (XVIII)	Ma’rifat va aqidaparastlik ziddiyatini keskinlashtiradi
Qiyosiy giperbola	Politsiya tizimi “Osiyoning boshqa joylaridagidan qattiqroq” (XVIII)	Nazorat makoni obrazini kuchaytiradi
Prolepsis	Hojilar: karvonda “Buxoro ilonlaridan birortasi yo‘q” (II); “Buxoro – qo‘rqan yagona shahar” (II)	Shaharga yetmasdan oldin o‘quvchida xavf kutuvini hosil qiladi
Naturalistik detal	Rishta kasalligi, suv ta’minoti (X)	Muqaddas obrazni real maishat bilan “yerga tushiradi”

Manba: muallif tahlili; iqtiboslar muallif tarjimasida (Vambery, 1864).

MUHOKAMA

Natijalar Vamberi Buxoroni tayyor stereotip asosida emas, balki ikki qarama-qarshi tasavvurning to‘qnashuvi sifatida qurganini ko‘rsatadi. “Buxoroi sharif” epiteti va Bahouddin ziyoratining tasviri mahalliy musulmon nigohini – hojilar va dervishlar nuqtayi nazarini aks ettiradi. Muallif dervish niqobida bo‘lgani uchun shaharni avvalo ziyoratchi ko‘zi bilan ko‘radi. Shu bilan birga, u Yevropa o‘quvchisining ham vakili: X bobdagi “Buxorodagi so‘nggi sayyohlar taqdiri” bo‘limi hamda II bobda tilga olingan Konolli, Stoddart va Murkroft qismati G‘arb auditoriyasi uchun tanish qo‘rquv obrazini tiklaydi (Vambery, 1864, p. 19).

Bunday ikki qutblilik so'nggi tadqiqotlar xulosalari bilan mos keladi. A. Malikov Samarqand tasvirida mahalliy madaniyatni kamsitish belgilari yo'qligini qayd etadi (Malikov, 2022), A. Gholi va M. Ahmadi Mosaabad esa asarda sharqshunoslik normalaridan chetga chiqish holatlarini aniqlaydi (Gholi & Ahmadi Mosaabad, 2024). Buxoro tasvirida esa tanqid ko'proq institutlarga – amir hokimiyati, politsiya va madrasa tizimiga qaratilgan; bu muallifning Rossiyaga qarshi, Britaniyaga yaqin siyosiy pozitsiyasi bilan ham izohlanadi (Mandler, 2016; Sarközy, 2020). Muhimi, naturalistik detallar (suv, kasallik, qul savdosi) obrazga hujjatli ishonchlilik beradi – aynan shu sababli asar bugungi kunda ham Buxoro bozorlari va savdo aloqalari tarixi uchun manba sifatida qo'llanadi (Qosimov, 2023).

A. Loyd ta'kidlaganidek, Vamberi o'z sarguzashtlarini keyingi kitoblarda qayta-qayta bezab hikoya qilgan (Loyd, 2024). Shuning uchun Buxoro obrazini baholashda uni aniq tarixiy hujjat emas, balki badiiy jihatdan puxta qurilgan, dramatik ta'sirga mo'ljallangan matn sifatida o'qish maqsadga muvofiq.

XULOSA

Hermann Vamberyning “Markaziy Osiyoga sayohat” asarida Buxoro hajman (48 sahifa) Xivadan keyin ikkinchi o'rinda tursa-da, kompozitsion jihatdan safarning cho'qqisi va eng ko'p kutilgan manzili sifatida tasvirlanadi. Mazkur asardagi Buxoro obrazi oltita mavzuiy tarmoqdan iborat bo'lib, ular “muqaddas va ma'rifiy shahar” hamda “qo'rquv va nazorat makoni” kabi ikki qarama-qarshi qutb atrofida birlashadi. Shahar obrazini shakllantirishda epitet, metafora, antiteza, giperbola, prolepsis va naturalistik detallar kabi badiiy vositalardan keng foydalanilgan bo'lib, ular orasida shahar haqidagi xavf kutuvini asar boshidanoq ongli ravishda shakllantiruvchi prolepsis alohida o'rin tutadi. Natijada, Vamberi

Buxorosi yagona biryoqlama orientalistik stereotip sifatida emas, balki ziyoratchi va yevropalik sayyoh nigohlari o'zaro kesishgan murakkab, ikki qatlamli badiiy obraz sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu jihatni kelgusida muallifning "Buxoro yoxud Movarounnahr tarixi" asaridagi Buxoro talqini bilan qiyosiy ravishda o'rganish ilmiy jihatdan muhim istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Davey, G. (2023). Travel and the travelogue as innovative research methodology: Knowledge creation for advancing urban health and health equity in the 21st century. *Cities & Health*, 7(3), 283–287.
<https://doi.org/10.1080/23748834.2023.2176202>
2. Ganieva, Sh. (2025). Arminius Vambéry – scientist, traveler, dervish. *International Affairs: Politics, Economics, Law*, 3(1).
<https://doi.org/10.63407/629012>
3. Gholi, A. (2016). Representation of Central Asia and traveling self in Vambéry's *Travels in Central Asia*. *International Journal of English Language & Translation Studies*, 4.
4. Gholi, A., & Ahmadi Mosaabad, M. (2024). Departure from Orientalist norms in Arminius Vambéry's *Travels in Central Asia*. *Dirasat: Human and Social Sciences*, 51(2), 333–346. <https://doi.org/10.35516/hum.v51i2.3199>
5. Loyd, A. (2024). *The dervish bowl: The many lives of Arminius Vambéry*. London: Haus Publishing.
6. Malikov, A. (2022). Arminius Vambéry and the urban culture of Samarkand. *Orpheus Noster*, 14(4), 97–108.
7. Mandler, D. (2016). *Arminius Vambéry and the British Empire: Between East and West*. Lanham: Lexington Books.

8. Ohrvik, A. (2024). What is close reading? An exploration of a methodology. *Rethinking History*, 28(2), 238–260.

<https://doi.org/10.1080/13642529.2024.2345001>

9. Paidar, A., & Pourqarib, B. (2018). The anti-oriental narrative of Vambéry in *Travels in Central Asia*. *International Journal of English Language & Translation Studies*, 6(3), 188–194.

10. Qosimov, X. K. (2023). Buxoro amirligi va Xiva xonligining savdo-sotiq munosabatlari tarixidan. In *International Scientific Forum* (pp. 285–291). Ilg'or tadqiqotlar ilmiy markazi. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11003274>

11. Sarközy, M. (2020). Arminius Vambéry and British Conservatives: Some further notes on their correspondence. *The Arabist: Budapest Studies in Arabic*, 41, 187–206. <https://doi.org/10.58513/ARABIST.2020.41.12>

TADQIQOT MANBALARI

1. Vambéry, A. (1864). *Travels in Central Asia: Being the account of a journey from Teheran across the Turkoman desert on the eastern shore of the Caspian to Khiva, Bokhara, and Samarcand, performed in the year 1863*. London: John Murray.